

Вовчок Марко

Життя та творчість

МАРКО ВОВЧОК

(1833—1907)

Справжнє ім'я — Марія Олександрівна Вілінська.

Марія Олександрівна Вілінська народилася 22 грудня 1833 р. в селі Єкатерининське Єлецького повіту Орловської губернії в родині збіднілого дворянина.

У 1839р. помер її батько, мати вдруге одружилась з лютим кріпосником, який знущався і з кріпаків, і з своєї родини (побачене в дитинстві пізніше стало матеріалом для творів Марка Вовчка). У 1845—1846 рр. Марія навчалась у жіночому пансіоні в Харкові. Протягом 1847—1850 рр. виховувала дітей тітки К. Мардовіної в Орлі, брала участь у літературних вечорах, зустріла майбутнього чоловіка, фольклориста та етнографа Опанаса Марковича, який був засланий в Орел за участь у Кирило-Мефодіївському братстві.

У 1851 р. Марія одружилась з О. Марковичем, разом з чоловіком виїхала в Україну, займалась фольклористикою та етнографією, вивчила українську мову.

У 1856р. Марія Олександрівна розпочала літературну діяльність, взяла псевдонім Марко Вовчок. Наступного року в Петербурзі П. Куліш видав "Народні оповідання" — першу книгу Марка Вовчка. У 1859р. Марія тяжко захворіла і виїхала на лікування до Німеччини.

У 1860р. у журналі "Отечественные записки" з'явилась повість Марка Вовчка "Інститутка" з присвятою Т.Г. Шевченку в перекладі І. Тургенева.

Протягом 1860—1867 рр. письменниця перебувала за кордоном (Франція, Німеччина, Швейцарія, Італія). Зустрічалась з провідними письменниками, ученими, культурними діячами.

У 1861 —1862 рр. були опубліковані повість "Три долі", другий том "Народних оповідань". У 1867р. Марко Вовчок повернулась і жила в Петербурзі, писала російською мовою ("Живая душа", "Записки причетника", "Сельская идиллия"), багато перекладала.

Після погіршення стану здоров'я, в зв'язку з посиленням переслідувань царської цензури разом з другим чоловіком Михайлом Лобачем-Жученком (О. Маркович помер) у 1878р. письменниця назавжди виїхала з Петербурга, багато переїжджала, поки не оселилась на Богуславщині, де прожила майже сім років.

28 липня 1907р. Марко Вовчок померла в Нальчику на Кавказі, там і похована.

Спадщина Марка Вовчка налічує дві книги "Народних оповідань", романи й повісті: "Інститутка", "Кармелюк" (казка), "Три долі", "Маруся", "Гайдамаки", художні нариси "Листи з Парижа", твори російською мовою, переклади творів французької, німецької, англійської, польської літератур, критична стаття "Мрачные картины". За тематикою творчість письменниці різноманітна, але провідною темою є життя селян.

Повість "Інститутка" — найвидатніше досягнення Марка Вовчка першого періоду творчості. Вперше надрукована в російському перекладі в "Отечественных записках" (1860), а мовою оригіналу — в "Основі" (1862), повість стала відомою ще в рукописі. Спочатку твір мав назву "Панночка". "Цими днями,— ділився новиною у лютому 1859р. І. Тургенев, який і здійснив російський переклад твору,— мені прочитали її досить велику повість під назвою "Інститутка", від якої я прийшов у цілковите захоплення: такої свіжості й сили ще, здається, не було". Високо цинив цей твір і Т. Шевченко.

"Інститутка" — перша в українській літературі соціально-побутова повість, в якій порівняно з оповіданнями, письменниця мала можливість ширше змалювати життя, глибше розкрити образи. І нестримно-запальний Назар, і мужній, урівноважений Прокіп, і волелюбна Катря, і терпляча душевна бабуса, і епізодичний образ москаля-кухаря — усе це типові характери селян, що розкриваються в типових обставинах через діалоги та вчинки, через влучні оцінки наділеної великим оптимістичним відчуттям оповідачки з народу Устини. (Типовий образ — це яскравий персонаж, індивідуальні властивості якого поєднані з найхарактернішими рисами людей певної групи. Образ вважається типовим, коли він відповідає історичним обставинам певного часу.) Також типовим є і образ панночки, яка постає головною героїнею твору (про це свідчить назва). Письменниця робить наголос не стільки на тому, що поміщики пригнічують селян, скільки на тому, що вони втратили людську подобу, дійшли такої межі виродження, далі якої йти нікуди, адже ними втрачено все людське. Ось хоча б такий епізод. Готуючись до заміжжя, панночка повідомляє майбутнього чоловіка про приємну для неї новину: стара поміщиця зважила на настійливі благання і уступила молодим хутір Дубці. Для нареченого Дубці — це чарівна природа, місце, де він покохав свою наречену. Про це він і нагадує панночці, але вона одразу ж розхолоджує поетичні спогади так, що навіть його щось ніби "злякало, у серце вжалило". "Садок зелененький, садок квітчастий... — передражнює вона нареченого. — Ти згадай, серце, які Дубці дохідні!" Також не може не привернути уваги постійне ставлення панночки до свого обранця. "Любила вона його, та якось чудно любила, не по-людськи", — таку оцінку дає оповідачка Устина. А як же інакше можна назвати ставлення до коханого, яке зводиться до безперервного приниження на очах оточуючих, до незліченних примх і вередування. Це тільки один штрих страхітливого портрета, але й він надто промовистий, щоб не обуритися всім серцем проти вершителів кріпацької долі.

На жаль, інститутка — лише одна аморальних потвор. Невипадково ні панночці, ні її, чоловікові, ні старій поміщиці письменниця навіть не дала імен. Тут вона дотримувалася принципу, засвідченого ще в "Народних оповіданнях", — поміщики безіменні, вони у неї — не люди. Пан, образ якого в окремих епізодах викликає співчуття і бажання назвати його добрим, виявляє свою справжню суть, коли в кульмінаційній сцені стає на захист дружини, караючи ні в чому не винних селян.

Зовсім інший світ — образи селян, кріпаків. Безправні, принижені, змучені працею і знущанням, вони наділені могутнім духовним здоров'ям, непереборним жаданням волі. "Любо на ^ волі дихнути!" — ця думка проймає всю повість. Втечею рятується від

поміщицької розправи Назар; місяцями блукатиме цей протестант без притулку й шматка хліба, напевне знаючи, що невдовзі його спіймають, однак доки те станеться — він вільний. Можливо, назавжди розпрощалася зі своїм Прокопом Устина, кров'ю обкипає кожна зароблена нею в тяжких наймах копійка, але й вона почуває себе вільною: принаймні сама може обирати собі місце роботи, може перемінити остогидлу службу. Досить цікавим і промовистим є принцип розподілу персонажів однієї соціальної групи — кріпаків — на дві частини: старше покоління (бабуся служниця), яка є втіленням християнських засад життя, змирилася зі своїм становищем, готова терпіти й скорятися, оскільки їй випала в житті така доля; друга група це представники молодшого покоління кріпаків, які не збираються терпіти приниження і свавілля поміщиків. Вони готові боротися в будь-який спосіб, аби тільки отримати довгоочікувану свободу: Прокопа пан, розлютившись на непокору, віддає в москалі, Устина слідує за ним і стає наймичкою, Катря божеволіє і накладає на себе

руки, а Назар втікає. Ми не бачимо в творі, щоб у когось з цих кріпаків доля склалась щасливо. Але в цьому й полягає глибинний підтекст, закладений авторкою: кріпацтво настільки жахливе, що навіть важке життя наймички здається Устині щасливим, бо вона тепер може самостійно обирати хазяїв, яким буде прислужувати, Назар, втікши від панів, змушений буде постійно переховуватись, боятись кожную хвилину бути спійманим, але хоча б якийсь час поживе на волі, божевільна Катря вдається до одного з найстрашніших християнських гріхів — до самогубства, але порівняно з кріпацтвом і це їй здається щастям.

Для розкриття ідейного змісту твору багато важать прикінцеві роздуми Устини. "Він мене з пекла, з кормиги визволив (...). Він чоловік мій і добродій мій". Прокіп зміг визволити Устину од кріпацтва тільки тому, що не побоявся виступити проти оскаженілої панночки. Проголошуючи: "Воли в ярмі, та й ті ревуть, а то щоб душа християнська всяку догану, всяку кривду терпіла і не озвалась!" — Марко Вовчок визнавала природною народну боротьбу за волю.

Одна з "найкращих перлин нашої літератури", за висловом І. Франка, "Інститутка" прозвучала як суворий вирок кріпосництву, як пересторога гнобителям. Висока оцінка однаковою мірою стосується і змісту, і художньої довершеності повісті. Вражає, зокрема, щільна сконденсованість твору — на 40 сторінках розмістилося 47 розділів, думки багатьох з яких могли б розростися і в окремі твори.

Одним із виявів майстерності Марка Вовчка можуть служити вдало дібрані іронічні порівняння. Висловлені оповідачкою або героями-протестантами, здебільшого 1-у формі реплік, вони завжди містять глибокі соціальні узагальнення, додають істотні штрихи до правдивої картини дійсності. "Докучає, було, та робота,— каже, наприклад, оповідачка. — Докучає, аж пече, та що врадиш? Спасибі хоч за те, що не б'ють десять раз на день, як-от по інших чуємо". Або: "...Таке наше діло: хоч панам добре ведеться, хоч їм горе йметься, а нам певно одно: кому, каже, весілля, а курці — смерть". Або: "Кріпаку хоч як щаститься, усе добро на лихо стане" і т.д. Помітно пішла вперед Марко Вовчок у мовній індивідуалізації персонажів: пересипана прислів'ями й приказками мова Назара;

лагідно-покірлива мова бабусі; виважено-рішу-чі висловлювання Прокопа; істерична лексика панночки.

Отже, жанр повісті дав можливість письменниці ширше, ніж в оповіданнях, показати життя тогочасного суспільства, виявивши найстрашнішу його проблему — кріпацтво. І ця повість, і вся творчість Марка Вовчка займає важливе місце в розвитку української прози. Велике значення мала вироблена письменницею

стильова манера, зокрема форма розповіді від першої особи. Не буде перебільшенням зазначити, що повз вплив цієї манери не пройшов жоден із прозаїків другої половини XIX ст. Марко Вовчок збагатила нашу літературу новими темами й образами, а в галузі дитячої прози стала основоположницею. У школі її художньої прози письменники вчилися дослуховуватися голосу народної правди, постійно удосконалювати художню майстерність, естетично освоювати фольклорні скарби та збагачувати мову. Для багатьох письменників-наступників оповідання Марка Вовчка набували значення високого ідейно-естетичного орієнтира. Але водночас вплив письменниці на дальший розвиток прози виявився і далеко за національними межами. Уже наприкінці 50-х — у 60-х рр. XIX ст. її твори стають відомими російському, польському, чеському, сербському, болгарському, хорватському, німецькому, французькому читачеві, а у 70-х рр. перекладаються майже всіма найвідомішими європейськими мовами. Серед перекладачів були видатні письменники. Твори Марка Вовчка перекладав російською І. Тургенев, болгарською — Л. Каравелов, французькою. —' П. Меріме, естонською — Л. Койдула. Не випадково історична повість Марка Вовчка "Маруся" десятки разів перевидавалась у Франції і була нагороджена премією Академії Франції.

ОСНОВНІ ТВОРИ:

"Народні оповідання" ("Козачка", "Максим Гримач", "Три долі", "Два сини", "Ледациця"), повісті "Інститутка", "Маруся".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА: 1. Бондар М. Особливості втілення художнього конфлікту в оповіданнях Марка Вовчка // Марко Вовчок. Статті і дослідження. — К., 1985.

2. Брандіс Є. Марко Вовчок. Повість. — К., 1975.

3. Гончар О. Марко Вовчок // Історія української літератури XIX століття: У 3 кн. — К., 1996. — Кн. 2.

4. Єфремов С. Марко Вовчок: Школа Марка Вовчка // Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1995.

5. Ключек Г. Анатомія добра і зла: Повість Марка Вовчка "Інститутка" // Українська мова та література. — 1998. — № 19.